

Nina Kapuścińska-Kmieciak
(Łódź)*

**WHEN HE IS LOOKING FOR JOY BEYOND HIS HOME...
THE IMAGE OF AN UNFAITHFUL HUSBAND FROM
POLISH LANDED GENTRY ACCORDING TO 19TH CENTURY
HANDBOOKS, DIARIES, MEMOIRS, SOCIAL PERIODICALS
AND BELLES-LETTRES**

The presented text is a catalogue of possible reasons for the infidelity of husbands from the Polish landed gentry in the 19th century¹, and, at the same time, a list of pieces of advice and tips for wary wives intending to enjoy a happy family life². The problem of marital infidelity was vividly reflected in the handbooks that were fashionable in the era, especially those written for brides and honeymooners, in the narrative of codes of good manners, in social and family-related journals, as well as in belles-lettres. An equally important source of information on the subject matter are diaries and letters, which give us an insight into the sphere of private life of landowners, especially into mutual relations between spouses. On the basis of such diversified sources, it is possible to recreate the mentality of that time inclined to consider husbandly infidelity as a reaction to a malfunctioning marriage, especially to the disappointment with the wife. The basis of the indulgence for betraying husbands, which was justified in all possible ways, lays in the double morality characteristic of the times in question – manifested in separate moral standards of men and women.

Primo: wrong choice

The fundamental cause of the marital infidelity should be sought in the very essence of the nineteenth-century landowner's marriage, which has the character of a family-property arrangement, an economic contract. Sacramental love, har-

---

* Email: nina.kapuscinska@interia.pl.

¹ I accepted the broad meaning of the term „landownership” as a community for which the earthly goods had not only a material dimension but, above all, as a socio-cultural layer distinguished by a proper lifestyle, a set of moral norms and values.

² Widely on the subject of marital infidelity in the landowners families of the 19th century – N. Kapuścińska-Kmieciak, *Zdrada małżeńska w dziewiętnastowiecznych pałacach i dworach ziemiańskich*, Łódź 2013. The project was financed by the Narodowe Centrum Nauki (DEC-2011/01/N/HS3/02697).

mony of characters, and even age adjustment³, hardly ever played a significant role. In many cases families arranged marriages, completely disregarding the feelings of future spouses. Sometimes, it was deprived not only of love but even of friendship or any form of affection.

They have money, they share, connected by a bond of marriage, because they have sworn for money, while their souls and bodies have been left free [...] We see how people created in the image and likeness of God become a commodity, how they buy themselves for money and how they freely betray each other for that money⁴.

The fairer sex was undoubtedly in a more difficult situation, as fear of spinsterhood and family pressure led them straight into the arms of unloved men⁵. The gentlemen, on the other hand, had the opportunity to make a choice, but here alike, the proposal was often forced, not always consistent with their will. Zygmunt Krasiński, in order to meet the expectations of his imperious father, decided to marry Eliza Branicka, whom he did not love, and thereby make both him and his future wife unhappy⁶. The enforced marriage did not prevent the poet from continuing his long-term romance with Delfina z Komarów Potocka. Unconventionally, Prince Adam Jerzy Czartoryski did not succumb to his mother's insistence and, instead of Zofia Matuszewiczówna, he became involved with Anna Sapieżanka. However, even this fifty-year-old, respected statesman, announced that without obtaining motherly consent, he would not propose to a chosen woman. If the man did not make the choice by himself, he increased the risk of an unhappy marriage, as he probably assumed in advance that he would not be faithful to the imposed wife⁷. Let us suppose, however, that the would-be character of our deliberations stood full of hope at the altar with a woman who could enchant him. What could change his attitude to his future wife? Why would he go outside and look for happiness somewhere else?

³ In the landed gentry, the girls were usually married at the age of seventeen to twenty, sometimes even earlier, occasionally to widowers older even by a few dozen years. M. Stawiak-Ososińska, *Ponętna, uległa, akurata. ...: ideał i wizerunek kobiety polskiej pierwszej połowy XIX wieku: (w świetle ówczesnych poradników)*, Kraków 2009, s. 26.

⁴ I. Zenowicz, *Rodzina. Różnego rodzaju małżeństwa*, „Rodzina” 1866, nr 10, s. 151–152. Por. B. Rosenblum, *Kobieta, miłość i małżeństwo pod względem moralnym, fizycznym, dyetyetyczno-lekarskim*, Warszawa 1844, s. 165; F. Almasy, *Ogólne uwagi nad miłością, małżeństwem i domowym szczęściem jako zwierciadło przestrzegające w smutnych zdarzeniach życia ludzkiego*, Lwów 1848, s. 30.

⁵ M. Samozwaniec, *Maria i Magdalena*, Kraków 1978, s. 94; J. Fedorowicz, J. Konopińska, *Marianna i róże. Życie codzienne w Wielkopolsce w latach 1889–1914 w tradycji rodzinnej*, Poznań 1995, s. 245.

⁶ Z. Krasiński, *Listy. Wybór*, oprac. Z. Sudolski, Wrocław 1997, s. 207, 341.

⁷ M. Kamiński, *Kobieta, miłość i małżeństwo, czyli zbiór zdań, myśli i epigramatów najslawniejszych pisarzy, poetów i filozofów, o kobiecie, dziewicy, mężatce, przyjaciółce, oraz o miłości i małżeństwie*, Warszawa 1873, s. 68.

When the spell was broken...

The authors of nineteenth-century guides and handbooks unanimously agreed that the most common cause of the husband's infidelity was the neglected appearance of their spouses⁸. The unfavorable change became a common tendency, as a result of which, the previously elegantly dressed lady, transformed – to the amazement of her unpleasantly surprised husband – into an eternally busy wife, not spending enough time over her toilet or taking sufficient care of her looks⁹. As a result of this bizarre metamorphosis, the husband did not recognize the formerly beloved fiancée in the married woman. Only occasional visits of guests, return visits, banquets, balls miraculously restored in his chosen one the former enchanting glory. These short moments were not always enough to revive the suppressed feelings, and they were not always sufficient to effectively remove the negative impression caused by the wife's everyday unaesthetic appearance. Meanwhile, the world was full of dazzling women, and at their sight, the man – an unscrupulous visualizer, forgot about the spouse waiting at home. Countess Eliza de Celnart was firmly convinced that:

Abandonment and unfaithfulness, which so many spouses complain about, often results from their forgetting about themselves [...] You present yourself in an attractive way to your fiancé, who still adores you, and in a neglected way to the eyes of your husband, who becomes more and more indifferent, as the habit and possession make him lose interest¹⁰.

Why did the ladies, after getting married, act to their own disadvantage? What caused the sudden lack of diligence in taking care of their beauty which was previously so important? First, a wedding in the traditional awareness of ladies from Polish landed gentry, especially those from less prosperous homes, was conceived as the most important goal of life, the climax and the core of woman's existence. Getting the long-desired man was perceived as a great success, after which the woman could rest on her laurels¹¹. In most cases, women simply did not see the need to constantly please their spouses. Secondly, wives simply did not have time to sit in front of the mirror. Only exceptional occasions allowed them to devote time more diligently to themselves. Of course, ladies from the elite were the ones who could not complain about the time flying by, as they had the servants and the comfort to spend precious hours at the dresser¹². In addition,

⁸ *Przewodnik dla dam czyli rady dla płci pięknej*, Warszawa 1842, s. XIII.

⁹ C. Plater-Zyberkówna, *Na progu małżeństwa*, Warszawa 1918, s. 336.

¹⁰ E. Celnart, *Manualik damski, czyli sposób odbywania paryskiej gotowalni obejmujący najpewniejsze a nieszkodzące sposoby zachowania piękności, naprawienia wad natury bez nadwyżęzania zdrowia, sztukę ubierania się przyzwoicie we wszystkich okolicznościach i sposób podobania się*, Wrocław 1848, s. 2.

¹¹ K. Wojnarowska, *Pierścionki babuni czyli bieg życia kobiety*, t. 3, Lipsk 1845, s. 193.

¹² S. Kowalska-Glikman, *Kobiety w procesie przemian społecznych w Królestwie Polskim w XIX wieku*, [w:] *Kobieta i społeczeństwo na ziemiach polskich w XIX w.*, t. 1, red. A. Szwarc, A. Żarnowska, Warszawa 1990, s. 11.

the prosperity surrounding them, meant that they could afford to enlarge their wardrobes frequently with the latest outfits. For representatives of the less prosperous landowners getting married meant taking over a number of duties related to running the house, and soon also with bringing up children¹³. Marriage drastically changed their situation, causing limitations to the previous maiden liberty, and the necessity to give up their favorite activities, including dressing-up¹⁴.

A dinner party doll or a housefrau

Lack of proper education of the spouse is the second most frequently indicated factor conducive to husbandly infidelity. A thoughtless woman, the so-called dinner-party doll, whose entire interest focused on balls and dresses, was able to entrap a man, even convince him to marry her, but as a wife, she could not enjoy his favors for a long time. When the first infatuation passed, the husband discovered with horror that he did not find a broader level of understanding with his wife, that he could not share matters relating to politics, science or philosophy with his other half. A painful disappointment happened to Count Konrad Kaliniecki – the hero of the novel by Emma Jeleńska “Kobieto, puchu marny”. Enchanted by the deceptive beauty of a young, charming Lola, he made her his wife, condemning himself to living by the side of a spoiled child, a butterfly woman constantly seeking new entertainment. In the amused wife, he found only a mistress, never a friend or a confidant¹⁵. The outlined case of salon dolls would be more relevant to the women from the elite, but it would be an extreme. Indeed, there were careless queens of dinner-parties among them, easily able to find themselves on the dance floor, getting lost in the prose of life. It was they who fell victim to the criticism most commonly found in the handbooks¹⁶. For the most part, however, ladies from the aristocracy played a significant role in socio-cultural life, ran artistic salons, did patronage. What is more, they were also equipped not only with social values but also with a decent knowledge of literature, history, art and foreign languages¹⁷.

To the contrary, the education of a woman from a less affluent landowners' family remained largely neglected. Stefania Kowalska-Glikman explained this neglect with specific living conditions in the countryside, where on the one hand.

¹³ *Ibidem*, s. 37; D. Rzepniewska, *Rodzina ziemiańska w Królestwie Polskim*, [w:] *Spółeczeństwo polskie XVIII i XIX wieku. Studia o rodzinie*, t. 9, red. J. Leskiewiczowa, Warszawa 1991, s. 160–161.

¹⁴ D. Rzepniewska, *Pojmowanie czasu wolnego w kręgach ziemiańskich*, [w:] *Kobieta i kultura czasu wolnego*, t. 7, red. A. Szwarz, A. Żarnowska, Warszawa 2001, s. 49.

¹⁵ E. Jeleńska, *Kobieto, puchu marny...*, Warszawa 1909, s. 126–127.

¹⁶ A. Dzieduszycka z Jełowickich, *Kilka myśli o wychowaniu i wykształceniu niewiast naszych*, Warszawa 1874, s. 48, 170.

¹⁷ There were many women in this sphere who were distinguished by versatile reading, intelligence. S. Kowalska-Glikman, *op. cit.*, s. 39.

A better education was more difficult than in the city, and on the other hand, other requirements were imposed on women¹⁸. Learning to cook, make food preserves, sew and embroider usually replaced the acquisition of thorough knowledge. As a result, home education was limited to reading, writing, calculating, knowledge of catechism, basic knowledge of national history and geography and the rudiments of drawing and music. In this case, we would not have to deal with the model of a living doll, but the so-called housewife – a wife who did not care only about household economics and family matters, because the house and family were her whole life. The education of girls sent to private boarding schools for girls or placed in monastery schools was slightly better¹⁹. A more reliable education was, in turn, obtained here at the expense of proper implementation in the duties of the future wife and mother. Therefore, the question arises whether husbands, with the option of choice, would prefer a skillful or educated wife? Obviously it would be desirable for the wife to know how to run a household, as well as be well-educated²⁰. But woe betide her, if she devoted all her time either to the living room or to the household duties, neglecting intellectual development. When the husband could not share his convictions and beliefs with her, she ceased to arouse his respect, and thus he allowed himself not to observe her sworn allegiance with impunity²¹.

No hearth and home

In the light of the handbooks, landowners as husbands were extremely demanding. Beauty, chic, even erudition were not enough to preserve the stability of men's feelings²². A very important element was the creation of a home, a safe haven, in which after all day long efforts the husband would find peace, love, warmth and understanding. At the beginning it was necessary to take care of the mundane but very important household duties. Unfortunately, not all women were able to meet these expectations, properly fulfill the role of wives and mothers. This was due to incorrect upbringing, which was strongly demanded by the authors of the handbooks and by the publicists. First of all, since childhood, girls have been instilled with a false vision of marriage, according to which a change of marital status would mean liberation from parental authority and obtaining greater freedom, manifested, for example, in the possibility of wearing dresses previously reserved

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, s. 41; A. Winiarz, *Kształcenie i wychowanie dziewcząt w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1807–1905)*, [w:] *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, t. 2, cz. 2, red. A. Szwarc, A. Żarnowska, Warszawa 1992, s. 5–11.

²⁰ J. Szujski, *O różnicy wychowania chłopców i dziewcząt*, „Niewiasta. Pismo poświęcone płci pięknej” 1860, nr 12, s. 1–2.

²¹ F. Mańkowski, *Bóg i ludzkość. Kobieta i mężczyzna*, Poznań 1844, s. 37.

²² K. Jaxa-Marcinkowski, *Upominek dla młodzieży płci obojga*, Warszawa 1819, s. 2.

for married women²³. Such a “small detail” as the huge scope of duties involved in getting married was usually carefully avoided in order not to discourage the girls from marrying. Worse still, mothers did not always take care to prepare their daughters enough to take care of the house. In some cases, the activities of adolescent girls were limited to a few hours of education at home, or to a private school in the city, and only to a small amount of help with running a household²⁴.

The husband’s infidelity was also explained by his antipathy for his wife caused by previously hidden character flaws²⁵. Husbands also often complained about wives who, busy with high life, devoted little time to their families. Ladies from the elite, the so-called world women, could afford to lie down in bed until noon, waste valuable hours on the toilet, do some shopping, theatre and other various activities. Tired of being in the great world, they limited themselves to complaining eternally at home²⁶. The lack of a hearth and home, and therefore of a wife who would be his priestess, made the man a bird devoid of a nest, exposed to all possible temptations of the world. A husband without the expected: love, warmth, care...

*will look for cheerfulness in clubs, confectioneries, cards, billiards, theater*²⁷.

Wife-mother, wife-associate

It turns out that husbands were able to be jealous of the love that the wife poured over the children, or the commitment with which she devoted herself to charity. It is known that less prosperous women absorbed by housework, usually have little time to devote to their offspring. Therefore, their children were often brought up by nannies and sometimes teachers or governesses²⁸. Likewise, ladies from the

²³ *O obchodzeniu się kobiet z mężczyznami. Dodatek potrzebny do dzieła pod tytułem: Eliza, czyli wzór kobiet*, b.m.w. 1802, s. 90; *Kufer Kasyldy czyli wspomnienia z lat dziewczęcych: wybór z pamiętników XVIII–XIX w.*, oprac. D. Stępniewska, B. Walczyna, Warszawa 1974, s. 141; E. z K. P., *Wieczorna pogadanka starej babuni. Słowno o tegoczesnych małżeństwach*, „Dwutygodnik dla Kobiet” 1884, nr 3, s. 25; W. Gomulicki, *Do niej i do niego. Pogadanki na temat małżeństwa*, Warszawa 1896, s. 11.

²⁴ D. Rzepniewska, *Pojmowanie czasu wolnego...*, s. 48; H. z Działyńskich Błędowska, *Pamiętka przeszłości. Wspomnienia z lat 1794–1832*, oprac. K. Kostenicz, Z. Makowiecka, Warszawa 1960, s. 62; I. Moszczeńska, *Co każda matka swojej dorastającej córce powiedzieć powinna*, Warszawa 1903, s. 97–98.; J. z Śmigielskich Dobieszewska, *Poradnik dla gospodyń*, t. 1, Warszawa 1868, s. 1; A. Knigge, *Sztuka, jak żony w pożyciu swym z mężami zachować się mają, aby miłości i szacunku nie utraciły*, Przemysł 1817, s. 8.

²⁵ K. Wojnarowska, *op. cit.*, s. 205; K. z Tańskich Hoffmanowa, *Pamiętka po dobrej matce, czyli ostatnie jej rady dla córki*, Warszawa 1820, s. 300.

²⁶ C. Plater-Zyberkówna, *Kobieta – ogniskiem w rodzinie. Z pogadanek do uczennic Chyliczkowskich*, Warszawa 1914, s. 244–246.

²⁷ *Ibidem*, s. 208.

²⁸ D. Rzepniewska, *Pojmowanie czasu wolnego...*, s. 50; J. Sikorska-Kulesza, *Między nadmiarem a niedostatkiem. Uwagi o czasie wolnym ziemiaństwa w XIX w.*, [w:] *Kobieta i kultura czasu wolnego*, t. 7, red. A. Szwarc, A. Żarnowska, Warszawa 2001, s. 70.

aristocracy, although not obliged by economic duties, but for a number of social duties. However, there were also women for whom maternal love meant a vocation of life, and then the husbands were pushed back into the background. The situation in which “the mother devoured the wife” did not foretell anything good for a married couple²⁹. Continually occupied by the mother’s role, the reckless wife did not mind that the spouse would be in the company in the evenings, spend time away from home³⁰. She made a mistake that could cost her very dearly. When the children reached the age to go to school, the caring mother moved with them to a city, while the father remained in the homestead. Several months of separation of the spouses inevitably led to the breakup of the family³¹. For example, Paulina Potocka of Wielopolscy lived in Wrocław for several years while her sons attended schools, which was not particularly worrisome for Margrave Aleksander, engaged in a romance with Stefania Platerowa of Małachowscy³². Let’s take an example from the literature, when Barbara Niechcic moved to Kaliniec with her children, it was during her absence that Bogumił committed betrayal³³.

The philanthropy was often a great passion for women. And this activity, practiced in abundance, could have threatened the peace of the family. In particular, female representatives of the landowners’ environment staying in the city spent relatively much time on charitable activities³⁴. Their daily duties to their friends from the courts did not allow them to devote themselves to wider social activity, and therefore limited it to providing the necessary help to the peasants from the immediate vicinity and farm workers³⁵. The altruism of a wife who was constantly away from home often became a source of tension in family life, unless a husband would share the enthusiasm of a spouse for the guiding idea of life, recognizing social service. Such a stadium was created by the founders of the Rymanów-Zdrój health resort – Anna and Stanisław Potoccy.

²⁹ E. Jeleńska, *Matka*, Warszawa 1922, s. 51.

³⁰ C. Plater-Zyberkówna, *Na progu małżeństwa...*, s. 341.

³¹ *Ibidem*, s. 342.

³² J. Kita, *Tomasz Potocki (1809–1861): ewolucja postaw ziemianina polskiego*, Łódź 2007, s. 112–113.

³³ M. Dąbrowska, *Noce i dnie*, t. 3: *Miłość*, cz. 1, Warszawa 2003, s. 192–193, 365.

³⁴ D. Rzepniewska, *Kobieta w rodzinie ziemiańskiej w XIX wieku*, [w:] *Kobieta i społeczeństwo...*, s. 61; E. Mazur, *Działalność dobroczynna kobiet z warszawskich elit społecznych w drugiej połowie XIX wieku. Wariant tradycyjny i nowoczesny*, [w:] *Kobieta i kultura życia codziennego: wiek XIX i XX*, t. 5, red. A. Szwarc, A. Żarnowska, Warszawa 1997, s. 309; K. Szafer, *Matka – opiekunka – społecznik. Rola kobiety w Wielkim Księstwie Poznańskim na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] *Partnerka, Matka. Opiekunka. Status kobiety w dziejach nowożytnych od XVI do XX wieku*, red. K. Jakubiak, Bydgoszcz 2000, s. 112–113.

³⁵ D. Rzepniewska, *Pojmowanie czasu wolnego...*, s. 53; J. Sikorska-Kulesza, *op. cit.*, s. 69.

Ice frigidity in the marriage bed

The topic of problematic and embarrassing issues was tackled on the pages of handbooks, in articles about family life, but mainly in professional medical compendiums. Sexual act in marriage was understood in the category of procreative acts – serving as the transfer of life, maintaining the continuity of the family, while the need to experience pleasure in it was treated rather (especially in the case of women) marginally³⁶. Usually, the wives could not enjoy marital sex, considering it only as an unpleasant duty, inherently associated with the procreative aspect, with subsequent pregnancies and childbirths³⁷. The question arises whether the substitute use of prostitutes' services was understood in general in the category of betrayal of marriage, as well as having a mistress, or was it considered a natural act that had nothing to do with infidelity? Were the wives themselves not giving their husbands silent consent?³⁸ It is worth pointing out the double source of husbandly infidelity: promiscuity going back to bachelor times, and, on the other hand, complete ignorance of future spouses. Moral dualism, which ruthlessly ordered women to preserve virginity until the wedding day, allowed the bachelors to have essentially unlimited erotic freedom. Sexual initiation of young boys in a woman of easy virtue, servant or peasant was maintained in a good tone³⁹. As a result, a husband experienced in the field of erotica, came to live with a terrified wife, completely uninitiated in the nature of physical love⁴⁰. The woman's interest was not directed to 'immodest matters' before marrying so as not to wake her up sensuously and thus do not compromise the maiden virtue⁴¹.

The collected information proves that in the nineteenth century, in the land-owning environment, co-responsibility for the husband's betrayal was eagerly

³⁶ *Najpiękniejsza historia miłości*, przełożyli K. i K. Pruscy, Warszawa 2004, s. 86.

³⁷ H. Balzac, *Fizjologia małżeństwa*, [w:] *Komedia ludzka*, t. 20, Warszawa 1963, s. 296; M. Cwetsch-Wyszomirska, *W drodze ku „małżeństwu doskonałemu”*. *Małżeństwo na początku wieku XX w świetle „Czystości” i „Kosmetyki”*, [w:] *Kobieta i małżeństwo: społeczno-kulturowe aspekty seksualności: wiek XIX i XX*, t. 8, red. A. Szware, A. Żarnowska, Warszawa 2004, s. 49.

³⁸ H. Balzac, *Kobieta trzydziestoletnia*, [w:] *Komedia ludzka*, t. 5, Warszawa 1958, s. 112; G.W. Becker, *Rady lekarsko-fizyczne dla małżonków płci obojga, których ma być skutkiem płodzenie pięknych i zdrowych dzieci*, Lipsk 1820, s. 37–38; J. Stella-Sawicki, *Rady dla młodych mężatek*, Warszawa 1903, s. 25.

³⁹ E. Prądzyński, *O prawach kobiety*, Warszawa 1873, s. 270–273; C. Gelsen, *Higiena miodowych miesięcy. Wskazówki dla nowożeńców*, Warszawa 1909, s. 19; J. Lubomirski, *Historia pewnej ruiny. Pamiętniki 1839–1870*, Warszawa 1975, s. 114, 280–281.

⁴⁰ I. Moszczeńska, *Czego nie wiemy o naszych synach. Fakty i cyfry dla użytku rodziców*, Warszawa 1904, s. 4–6; E. Pieczyńska, *Żyj w czystości ducha i ciała*, oprac. J. Surzycka-Chałubińska, Warszawa 1911, s. 175–176; M. Cwetsch-Wyszomirska, *op. cit.*, s. 48; M. Faber, *Szkarlatny płatek i biały*, Warszawa 2007, s. 619, 734–735; A. z Tańskich Tarczewska, *Historia mego życia. Wspomnienia warszawianki*, oprac. I. Kaniowska-Lewańska, Wrocław 1967, s. 198–199; M. Samozwaniec, *op. cit.*, s. 52.

⁴¹ A. Skarbek-Sokołowska, *Czas udręki i czas radości. Wspomnienia*, Wrocław 1977, s. 116–117.

placed on the shoulders of the betrayed spouse. Apparently she had to fail to meet her husband's expectations, and she also found fault on her side. There was simply no place for the weaknesses and mistakes of a woman. The guidebooks were dominated by such a model of thinking, the woes of the wife were justified by male playfulness. Definitely much rarely, although as time passed more often, the issue of the vice of husbands stemming from bachelor debauchery was increasingly accentuated, as well as the problem of the pernicious influence of double morality on family durability. The pattern of tips and advice addressed to wives definitely prevailed, such as: how to behave in order to maintain a husbandly fidelity. However, an important dilemma: what to do to remain faithful husband against all odds was consistently omitted.

BIBLIOGRAFIA

Źródła i wydawnictwa źródłowe:

- Almasy F., *Ogólne uwagi nad miłością, małżeństwem i domowym szczęściem jako zwierciadło przestrzegające w smutnych zdarzeniach życia ludzkiego*, Lwów 1848.
- Balzac H., *Fizjologia małżeństwa*, [w:] *Komedia ludzka*, t. 20, Warszawa 1963.
- Balzac H., *Kobieta trzydziestoletnia*, [w:] *Komedia ludzka*, t. 5, Warszawa 1958.
- Becker G. W., *Rady lekarsko-fizyczne dla małżonków płci obojga, których ma być skutkiem płodzenie pięknych i zdrowych dzieci*, Lipsk 1820.
- Błędowska z Działyńskich H., *Pamiętka przeszłości. Wspomnienia z lat 1794–1832*, oprac. K. Kostenicz, Z. Makowiecka, Warszawa 1960.
- Celnart E., *Manualik damski, czyli sposób odbywania paryskiej gotowalni obejmujący najpewniejsze a nieszkodzące sposoby zachowania piękności, naprawienia wad natury bez nadwyżęzania zdrowia, sztukę ubierania się przyzwoicie we wszystkich okolicznościach i sposób podobania się*, Wrocław 1848.
- Dąbrowska M., *Noce i dnie*, Warszawa 2003.
- Dobieszewska J., *Poradnik dla gospodyń*, t. 1, Warszawa 1868.
- Dzieduszycka z Jełowickich A., *Kilka myśli o wychowaniu i wykształceniu niewiast naszych*, Warszawa 1874.
- Gelsen C., *Higiena miodowych miesięcy. Wskazówki dla nowożeńców*, Warszawa 1909.
- Gomulicki W., *Do niej i do niego. Pogadanki na temat małżeństwa*, Warszawa 1896.
- Hoffmanowa z Tańskich K., *Pamiętka po dobrej matce, czyli ostatnie jej rady dla córki*, Warszawa 1820.
- Jaxa-Marcinkowski K., *Upominek dla młodzieży płci obojga*, Warszawa 1819.
- Jeleńska E., *Kobieto, puchu marny...*, Warszawa 1909.
- Jeleńska E., *Matka*, Warszawa 1922.
- Kamiński M., *Kobieta, miłość i małżeństwo, czyli zbiór zdań, myśli i epigramatów najslawniejszych pisarzy, poetów i filozofów, o kobiecie, dziewicy, mężatce, przyjaciółce, oraz o miłości i małżeństwie*, Warszawa 1873.
- Knigge A., *Sztuka, jak żony w pożyciu swym z mężami zachować się mają, aby miłości i szacunku nie utraciły*, Przemyśl 1817.
- Kraśniński Z., *Listy. Wybór*, oprac. Z. Sudolski, Wrocław 1997.
- Kufer Kasyldy czyli wspomnienia z lat dziewczęcych: wybór z pamiętników XVIII–XIX w.*, oprac. D. Stępniewska, B. Walczyna, Warszawa 1974.

- Kuszański A., *Urządźnik zdrowia małżeńskiego, czyli prawidła sztuki lekarskiej zastosowane do tegoż stanu. Książka użyteczna nie tylko mężom i żonom, których się dotyczą wszelkie ułomności stanu małżeńskiego, ale też i każdemu, kogo szczęśliwość i zdrowie małżeńskie obchodzi*, b.m.w. 1819.
- Leśniewski P. E., *Wychowaniec dziewiętnastego wieku, czyli przepisy przystojności i dobrego tonu w pożyciu towarzyskiem*, Warszawa 1843.
- Lubomirski J., *Historia pewnej ruiny. Pamiętniki 1839–1870*, Warszawa 1975.
- Mańkowski F., *Bóg i ludzkość. Kobieta i mężczyzna*, Poznań 1844.
- Moszczeńska I., *Co każda matka swojej dorastającej córce powiedzieć powinna*, Warszawa 1903.
- Moszczeńska I., *Czego nie wiemy o naszych synach. Fakty i cyfry dla użytku rodziców*, Warszawa 1904.
- Najpiękniejsza historia miłości*, przełożyli K. i K. Pruscy, Warszawa 2004.
- O obchodzeniu się kobiet z mężczyznami. Dodatek potrzebny do dzieła pod tytułem: Eliza, czyli wzór kobiet*, b.m.w. 1802.
- Pieczynska E., *Żyć w czystości ducha i ciała*, oprac. J. Surzycka-Chałubińska, Warszawa 1911.
- Plater-Zyberkówna C., *Kobieta – ogniskiem w rodzinie. Z pogadanek do uczennic Chyliczkowskich*, Warszawa 1914.
- Plater-Zyberkówna C., *Na progu małżeństwa*, Warszawa 1918.
- Prądzyński E., *O prawach kobiety*, Warszawa 1873.
- Przewodnik dla dam czyli rady dla płci pięknej*, Warszawa 1842.
- Rosenblum B., *Kobieta, miłość i małżeństwo pod względem moralnym, fizycznym, dyetetyczno-lekarskim*, Warszawa 1844.
- Samozwaniec M., *Maria i Magdalena*, Kraków 1978.
- Stella-Sawicki J., *Rady dla młodych mężatek*, Warszawa 1903.
- Szujski J., *O różnicy wychowania chłopców i dziewcząt*, „Niewiasta. Pismo poświęcone płci pięknej” 1860, nr 12.
- Tarczewska A. z Tańskich, *Historia mego życia. Wspomnienia warszawianki*, oprac. I. Kaniowska-Lewańska, Wrocław 1967.
- Wojnarowska K., *Pierścionki babuni czyli bieg życia kobiety*, Lipsk 1845.
- Zenowicz I., *Rodzina. Różnego rodzaju małżeństwa*, „Rodzina” 1866, nr 10.

Opracowania:

- Cwetsch-Wyszomirska M., *W drodze ku „małżeństwu doskonałemu”. Małżeństwo na początku wieku XX w świetle „Czystości” i „Kosmetyki”*, [w:] *Kobieta i małżeństwo: społeczno-kulturowe aspekty seksualności: wiek XIX i XX*, t. 8, red. A. Szwarc, A. Żarnowska, Warszawa 2004.
- Faber M., *Szkarłatny płatek i biały*, Warszawa 2007.
- Fedorowicz J., Konopińska J., Marianna i róża. *Życie codzienne w Wielkopolsce w latach 1889–1914 w tradycji rodzinnej*, Poznań 1995.
- Kita J., *Tomasz Potocki (1809–1861): ewolucja postaw ziemianina polskiego*, Łódź 2007.
- Kowalska-Glikman S., *Kobiety w procesie przemian społecznych w Królestwie Polskim w XIX wieku*, [w:] *Kobieta i społeczeństwo na ziemiach polskich w XIX w.*, t. 1, red. A. Szwarc, A. Żarnowska, Warszawa 1990.
- Mazur E., *Działalność dobroczynna kobiet z warszawskich elit społecznych w drugiej połowie XIX wieku. Wariant tradycyjny i nowoczesny*, [w:] *Kobieta i kultura życia codziennego: wiek XIX i XX*, zbiór studiów pod red. A. Żarnowskiej i A. Szwarca, Warszawa 1997.
- Rzepniewska D., *Kobieta w rodzinie ziemiańskiej w XIX wieku*, [w:] *Kobieta i społeczeństwo na ziemiach polskich w XIX w.*, t. 1, red. A. Szwarc, A. Żarnowska, Warszawa 1990.
- Rzepniewska D., *Pojmowanie czasu wolnego w kręgach ziemiańskich*, [w:] *Kobieta i kultura czasu wolnego*, t. 7, red. A. Szwarc, A. Żarnowska, Warszawa 2001.
- Rzepniewska D., *Rodzina ziemiańska w Królestwie Polskim*, [w:] *Spółczesność polskie XVIII i XIX wieku. Studia o rodzinie*, t. 9, red. J. Leskiewiczowa, Warszawa 1991.

- Sikorska-Kulesza J., *Między nadmiarem a niedostatkiem. Uwagi o czasie wolnym ziemianstwa w XIX w.*, [w:] *Kobieta i kultura czasu wolnego*, t. 7, red. A. Szwarek, A. Żarnowska, Warszawa 2001.
- Skarbek-Sokołowska A., *Czas udreki i czas radości. Wspomnienia*, Wrocław 1977.
- Stawiak-Ososińska M., *Ponętna, uległa, akuratna...: ideał i wizerunek kobiety polskiej pierwszej połowy XIX wieku: (w świetle ówczesnych poradników)*, Kraków 2009.
- Szafer K., *Matka – opiekunka – społecznik. Rola kobiety w Wielkim Księstwie Poznańskim na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] *Partnerka. Matka. Opiekunka. Status kobiety w dziejach nowożytnych od XVI do XX wieku*, red. K. Jakubiak, Bydgoszcz 2000.
- Winiarz A., *Kształcenie i wychowanie dziewcząt w Księstwie Warszawskim i w Królestwie Polskim (1807–1905)*, [w:] *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, t. 2, cz. 2, Warszawa 1992.

Nina Kapuścińska-Kmieciak

**KIEDY ON SZUKA PRZYJEMNOŚCI POZA DOMEM...
WIZERUNEK NIEWIERNEGO MĘŻA-ZIEMIANINA W ŚWIETLE
DZIEWIĘTNASTOWIECZNYCH PORADNIKÓW, PAMIĘTNIKÓW,
ZASOPIŚMIENICTWA I LITERATURY PIĘKNEJ**

Prezentowany tekst stanowi katalog możliwych przyczyn niewierności mężów ze środowiska ziemiańskiego w XIX w., a zarazem zestawienie porad i wskazówek kierowanych do przeczornych żon zamierzających cieszyć się szczęśliwym pożyciem rodzinnym. Problem zdrady małżeńskiej znajdował żywe odzwierciedlenie w modnych w epoce poradnikach wychowawczych, zwłaszcza tych pisanych z myślą o narzeczonych i nowożeńcach, w narracji kodeksów dobrych obyczajów, na łamach czasopism o profilu społeczno-rodzinnym, kulturalnym i obyczajowym, jak i na kartach literatury pięknej. Równie ważnym źródłem w rozpatrywaniu rzeczzonego tematu okazują się pamiętniki, dzienniki, listy, dając nam wgląd w sferę życia prywatnego ziemian, konkretnie we wzajemne relacje między małżonkami. W oparciu o tak zróżnicowaną bazę źródłową możliwe jest odtworzenie ówczesnej mentalności skłaniającej się do rozpatrywania mężowskiej niewierności jako reakcji na wadliwie funkcjonujące małżeństwo, w kategorii wyrazu rozczarowania poślubioną kobietą. U podstaw pobłażliwości dla zdradzających mężów, usprawiedliwiających na wszystkie możliwe sposoby, leżała charakterystyczna dla omawianych czasów podwójna moralność – przejawiająca się w osobnych standardach moralnych obowiązujących mężczyzn i kobiety. Faworyzowanie płci męskiej uwidaczniało się w przyznaniu jej szeregu przywilejów w sferze obyczajowej, przy jednoczesnym ograniczeniu płci pięknej krępującym dyktatem bezkompromisowego zachowywania norm etycznych. Dopuszczano wiarołomstwo męża, ponieważ za najważniejsze uważano, aby ten wywiązywał się z nadrzędnego obowiązku zapewnienia rodzinie materialnego utrzymania, zaś akt mężowskiego cudzołóstwa nie stawał na przeszkodzie temu obowiązkowi, inaczej za pierwszą powinność małżonki wyznaczano stworzenie atmosfery rodzinnego ciepła i miłości, a z kolei sprostanie temu zadaniu bez dochowania wierności nie byłoby możliwe.

Słowa kluczowe: historia społeczna, właściciele ziemscy, życie rodzinne, niewierność małżeńska, moralność.

Keywords: social history, landowners society, family life, marital infidelity, morality.